

CERCETARI
LITERARE-ISTORICE

I. PSALTIREA DIACONULUI CORESI

TIPĂRITĂ LA 1570 IN BRAȘOV.

II. ROLUL DĂACILOR DIN MOLDOVA

IN

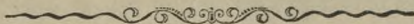
CULTURA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA

IN SECOLUL AL XVII-lea.

DE

VASILIE MANGRA

PROFESOR SEMINARIAL ÎN ARAD.

BUCURESCI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE, CAROL GÖBL
Furnisor ai Curții Regale
16, STRADA DOAMNEI, 16
1896.

SECRETARY

LITERARY NOTICE

A PUBLISHED BY THE

OFFICE OF THE

THE BOARD OF

LITERARY

IN

AMERICA

INSTITUTION OF THE

OF THE

PSALTIREA ROMANEASCA

A

DIACONULUI CORESI

TIPĂRITĂ LA 1570 ÎN BRAȘOV.

Care este cea d'întâiu carte tipărită în limba română, încă nu se scie, și pôte că nici nu se va sci cu siguranță. Ca prima tipăritură românescă însă, despre care se pôte vorbi de visu, fu considerată multă vreme Psaltirea diaconului Coresi, publicată la anul 1577, până acum descoperită numai în două exemplare defectuóse (1).

Raritatea și importanța cărții a dat Academiei Române indemnul, de a însărcina pe d. Hasdeu cu reproducerea textului român, atât în originalul cirilic, precum și într'o transcripțiune cu litere latine, însoțindu-l la sfîrșit de mai multe pagine în facsimile. Ast-fel eși la lumină în 1881 Psaltirea lui Coresi, în edițiune nouă, din care numai titlul și începutul psalmului prim lipsesc, ca să avem reproducțiunea completă a textului original.

Acésta este Psaltirea *slavo-română*, al cărei text românesc se află intercalat în textul slavon și care, ca lucrare a diaconului Coresi, nu e nici cea mai veche carte tipărită în limba română, nici cea *mai veche* Psaltire a lui.

E constatat astăzi că *Tetravangelul* este cartea cea mai veche ce o avem tipărită în limba română, cunoscută mai

---

(1) Hasdeu, prefață la Psaltirea lui Coresi. Ediț. Academiei Române. București, 1881.

înainte și atribuită lui Coresi numai după speci­menele publicate de răposatul filolog T. Cipariu în *Analecte și Principie*, cu toate că G. Seulescu pe la 1865 îi făcea glosarul în «*Buciumul Român*» prezentând-o cu siguranță ca lucrarea lui *Coresi, diaconul mitropoliei din Târgoviște*, și imprimată la anul 1561, Ianuarie 30 în Brașov (1). Exemplarul descoperit în anul 1888 de d. C. Erbiceanu, profesor la facultatea teologică din Bucuresci, nu lasă nici cea mai mică îndoială, că *Tetravangelul* s'a tradus și scris în Târgoviște de către diaconul Coresi și Tudor diac și s'a imprimat la Brașov, începându-se în luna lui Maiu în 3 și sfârșindu-se în 30 Ianuarie anul 1561 (2).

După Tetravangel, mai veche carte posedem *Psaltirea românească* a diaconului Coresi, tipărită la anul 1570 în Brașov, până acum cu totul necunoscută în literatura noastră. Nici la Cipariu, nici la Hasdeu, nici la Urechiă nu aflăm amintire despre existența ei.

Toți se raportă la o singură Psaltire a lui Coresi, cea tipărită la 1577.

Exemplărul ce-l posed mi-a venit la mână în urma cercetărilor ce am făcut pe la câte-va biserici, unde aui servit ca preoți moșul și unchiul mei, sperând că voiu afla lucruri de interes pentru istorie, cărți vechi ori alte documente. Resultatul cercetărilor a justificat speranțele mele. In comuna Lazuri, nu departe de Oradea-mare, pe lângă câte-va manuscrite bisericesti de valoare (3) cari zăceau într'o strană a bisericii acoperite cu pulbere și păiangeni, am dat și de un exemplar din *Psaltirea Coresiană*,—dela care lipsind titlul, nu i-am putut constata imediat proveniența, decât vechimea limbii anterioră secolului 17.

Am comparat textul cu al Psaltirii *slavo-române* din 1577 și am vedut că este același: textul și stilul diaconului Coresi. Bucuria mea a fost nespusă, când între nisce foi rupte dela locul lor, am găsit foia ultimă a cărții, pe care se pôte citi următoarea însemnare imprimată, care o reproduc aci în transcriere cu litere latine:

(1) Veđi «*Buciumul-Român*», Iași, 1875, No. 1, 2.

(2) Veđi: «*Biserica-Ortodoxă-Română*», Anul XII, (1889), pag. 80.

(3) 1. *Apostol și Evangelii* pentru Dumineci și s'erbători. 2. *Liturgier*. 3. Rînduēla slujbei din s'eptemăna patimilor până la Dumineca tuturor Sfinților și 4. *Pravilă*, fără titlu, tratând cele ș'apte taine.

«Cu mila lu Dumnezeu, eu — diacon Coresi, deca ve-zuiu că mai toate limbile au cuvântul lu Dumnezeu în limba lor, numai noi Rumânii n'avăm, și Hristos zise, Mathei 109 cine ceteste se înțelegă. Și Pavel apostol încă scrie la Co-rinth 155, că întru biserecă mai vrătos cincii cuvinte cu în-țelesul mieu să grăese, ca și alalfi să învăț, decât untuné-rec de cuvinte neînțelése întralte limbi. Începutuséu a se scrie acéste sfinte psăltiri, în luna lui Fevruarie 6 zile și séu sfășit (1) în luna lui Mai 27 zile în cetate în Brașov, vălêto 7078». (1570) (2).

Cartea forméză un volum tipărit in-4° mic, legat între două table de lemn învelite cu pele. Paginile nu sunt numerotate numai côlele de tipar aũ câte un număr cu litere chirilice (1—51) pus în josul întâiũ și ultimei pagine a fie-cărei côle. Martoră suferințelor poporului român în curs de vécuri, car-tea a suferit și ea mari deteriorări. Numai 71 de psalmi sunt complecți, de la al 9-lea până la al 70-lea. Titlul cu cei d'în-tâiũ 8 psalmi și de la 71 până la sfîrșit lipsese toți, afară de puține fragmente și fóia din urmă a ultimei côle, care s'a păstrat întrégă.

Prin comparațiune se constată că textul, de și este aceeași traducere, care o găsim și în Psaltirea de la 1577, se deosi-besce în multe locuri prin particularitățile sale gramaticale, și ici-colea lexicale, unele comune textului din «Psaltirea Scheiană», publicată de d-l Bianu în anul trecut. Deosebirea aceste aũ mare însemnătate, căci prin ele se constată priori-tatea textului *pur român* față cu cel *slavo-român*, și asemé-narea lui mai de aproape cu cel mai vechiũ text de psaltire românescă, care'l avem în manuscriptul Psaltirii Scheiane, precum se va vedé în următóarele:

	Psaltirea slavo-rom. 1577.	Psaltirea rom. 1570	Psaltirea Scheiană
Ps. 9. v. 51. . . .	draicilor săi <i>vin-geva</i>	draicilor săi <i>in-vinceva</i>	draicilor săi <i>ven-ceva</i>
Psal. 9. v. 70. . .	pridădit să fie în mânilé	pridădit să fie în mânilé <i>tale</i>	pridădit fie în mărulé <i>tale</i>
Ps. 12 v. 10 . . .	Când (3) Domnului	<i>Cânt</i> Domnului	Când Domnului

(1) sfîrșit.

(2) În transcripțiune am urmat ortografia adoptată de d-l Hasdeũ în edițiã Psaltiriei slavo-române.

(3) «Când» în loc «cânt» aci nu póte fi de cât eróre de tipar, în ma-nuscriptul scheian eróre de copist.

	Psaltirea slavo-rom. 1577.	Psaltirea rom. 1570	Psaltirea Scheiană
Ps. 13 v. 10 . . .	acîia <i>înfricoșarăse</i>	acîia <i>înfricarăse</i>	acie <i>înfricarăse</i>
Ps. 15. v. 12 . . .	funi <i>văzură</i>	funi <i>căzură</i>	furile <i>cădură</i>
Ps. 15 v. 13 . . .	destoinicia <i>mé</i>	destoinicia <i>ta</i>	destoinicia <i>ta</i>
Ps. 17 v. 13. . . .	și <i>vréva mé</i>	și <i>strigaré mé</i>	și <i>strigaré mé</i>
Ps. 17 v. 40 . . .	și pizmitorii miei	și depizmitorii miei	și depizmitorii miei
Ps. 24 16.	derept acéia <i>lége</i> dă greșiților în cale	derept acéia dă (3) greșiților în cale	derept acia <i>lege</i> dă greșitorilor în cale
Ps. 24. 25	și sâmânța moștenesc	și sâmânța <i>lui</i> moștenesc	și sâmânța <i>lui</i> preimesc
Ps. 25. 18	(lipsesce)	și cu bărbați crunți viața mé	și cu bărbați crunți viața mé
Ps. 26. 8	în toate zise	în toate <i>zile</i>	în toate <i>zile</i>
Ps. 32. 11	cuvântul Domnului cerul învrătoșese	cuvântul Domnului cerul învrătoșere	cuvintele Domnului cerul învrătoșară
Ps. 49. 12	spuseră ceriule	spuseră ceriurile	spuseră ceriurile
Ps. 61. 1	cum nu <i>Zeu</i> plecaseva	cum nu <i>Zelui</i> plecaseva	cum nu <i>Zeului</i> plecaseva
Ps. 64. 27	<i>blagoslovi</i> cununa anului	<i>blagosloviși</i> cununa anului	blagosloviși cununa anului
Ps. 65. 37	glasul rugăciunii mele	glasul <i>rogăciunii</i> mele	glasul rugăciuriei mele
Ps. 66. 15	toate <i>cuvintele</i> pământului	toate <i>cumplitetele</i> pământului	toate <i>cumplitetele</i> pământului
Ps. 67. 7	cântați <i>numelu</i> lui	cântați <i>numele</i> lui	cântați numele lui
Ps. 67. 68	zbor de junci omeneshți	zbor de junci, <i>în junci</i> omeneshți	zbor de giuni între giuni omeneshți
Ps. 68. 25	Doamne în multe <i>milosté</i> ta auzimă	Doamne în multă <i>meseréré</i> ta auzimă	în multă <i>meserére</i> a ta auzime
Ps. 70. 24	Dumnezeul <i>mie</i> ajutorul meu socotéște	Dumnezeul <i>mieu</i> în ajutorul meu socotéște	Deul meu în ajutorul meu socotéște
	ședéré	catizma	ședéré etc...

Afară de variantele, care le oferă, textul Psaltirii dela 1570 se deosebesce de textul Psaltirii dela 1577 încă și prin particularitățile sale ortografice, precum: întrebuițarea mai des a lui *oy* pentru sunetul *u*, al lui *uo* (omega) pentru *ó*, și al unei specii de *u* (**8**), care nu ocură de loc în Psaltirea slavo-română; apoi prin câte-va forme flexionale la verbe, ca: încungiurâmă (pentru încungiurarâmă) turburâmă (pentru turburarâmă), și mai ales prin abreviațiunea terminațiunei *or* [*r* împletit în *o* (omega)] pretutindenea la genetivele și dativale pluralului.

(3) Suprimarea cuvîntului «lege» de cum-va nu e eróre de copist ori de tipar, corespunde textului ebraic în traducerea mai nouă: De aceea el arată calea păcătoșilor.»

Mai remarcabilă însă este deosebirea dacă privim cartea din punctul de privire al artei tipografice. Titlul și inițialele Psalmilor în Psaltirea română sunt tipărite cu roșu, iar textul în genere cu litere mai mari și mai curate ca în Psaltirea slavo-română, de cum-va reproducerea tiparului în fașimile din edițiunea Academiei, după care m'am orientat, este fidelă originalului. Edițiunea română este mai scutită de erorile tipice, atât de multe în ediția slavo-română.

Aceste particularități *tehnice* ale operei sunt temeiurile externe, cari făceau pe răposatul profesor *Lambrior*, a se îndoi despre locul, unde s'a tipărit Psaltirea slavo-română (1577) óre fu la Brașov ori în Muntenia? (1).

Că lucrările cele mai vechi ale lui Coresi, precum *Tetravangelul* și *Psaltirea română*, s'a tipărit în Brașov, este constatată prin însemnarea de la finele cărților; dar locul, unde s'a tipărit Psaltirea slavo-română, nu e constatat, ci numai se presupune a fi Brașovul. Făcând însă comparație între tiparul Psaltirei române și cel al Psaltirei slavo-române, la prima vedere se observă, că acesta din urmă nu s'a tipărit în același loc, cel puțin nu în aceeași tipografie, în care s'a imprimat Psaltirea românească.

Unde să se fi tipărit dar?

Eruditul istoric *Dr. Eugen de Trauschenfels*, cercetând arhivele din Brașov, a aflat în registrele de contabilitate ale Senatului, că în 11 Iunie 1573 a venit la Brașov un popă dela Alexandru-Vodă, pentru *tipografie*; iar în 12 Decembrie, același an, a venit după aceea «*diaconul Vlădicului, care el însuși era tipograf, pentru o presă* (2).»

Basat pe aceste documente oficiale, d. *G. Bariț* susține, că atât Alexandru II, domnul Munteniei (1567 — 1587), cât și Mitropolitul de atunci, pe la anul 1573 se ocupa său cu planul de a înființa o tipografie în acea țară, său cu înăvuițirea vre-unei tipografii, pe care o aveau înființată de mai nainte (3). D. Bariț bănuiesce, că diaconul trimis de Mitropolitul la Brașov pentru presă să fi fost însuși Coresi, lucru confirmat în parte prin prețioasa însemnare de la finele

(1) V. A. Urechia: «Schife din istoria lit. română.» Bucuresci, 1885, pagina 73.

(2) G. Bariț: «Catehismul calvinesc». Sibiu, 1879, pag. 9.

(3) Ib.

Tetravangelului, din care se vede, că Coresi era diacon în Târgoviște, scaunul Mitropoliei Ungro-Vlahiei, pe acea vreme.

Probabil, că înainte de înființarea tipografiei în mănăstirea Govora (1634) de către Principele Matei Basarab să fi existat o tipografie mai veche în Muntenia, pôte în Târgoviște chiar pentru că după patru ani (1638), când mitropolitul Belgradului Ghenadie înființază o tipografie în posesiunea directă a bisericii, el aduce un dascăl tipograf român cu numele Popa Dobre din țera Românescă (1), ceea-ce probéză, că arta tipografiei avea pe atunci un trecut în Muntenia, mult mai vechi ca de 4—5 ani.

D. Iarcu pretinde, că Românii dejă la 1512 ar fi adoptat tiparul, fiind domni în țera Românescă Neagoe Basarab și în Moldova Bogdan, fiul lui Ștefan-cel-mare (2). Iar arhiepiscopul Filaret Scriban găsesce, că cea d'întâiu carte în limba slavonă s'ar fi tipărit la 1512 în Târgoviște. În privința acésta Pr. Sa se rostesc în următoarele: «La 1512 s'a tipărit Evangelia slavonă pentru cea întâiași dată, în Târgoviște, capitala de atunci a Valachiei. Meșteșugul tipografiei nu se aflase de mult. Statele Slavonilor de lângă Dunăre erau cu totul sfărâmate de Turci și literatura lor își nasce pe cea întâiu fiică în légănul Românilor. Nici chiar istoria tipografiilor din Rusia nu probéză, că pe la 1512 s'ar fi tipărit vre-o carte acolo în dialectul slavon (3).» D-l Hasdeu încă găsesce a se fi tipărit în Moldova, deja la 1512 o evanghelie slavonă (4).

Rămâne dar ca cercetările ulterioare ale bărbaților noștri de sciință să facă lumină asupra cestiunii: dacă a existat în adevăr în secolul XVI tipografie în Muntenia, și ore nu aici s'a tipărit Psaltirea slavo-română a lui Coresi, după cum presupunea profesorul Lambrior?

Pe diaconul Coresi îl găsim lucrând alternativ, când în Târgoviște cu Tudor diac, când în Brașov cu Popa Iane și Popa Mihaiu, ca să răspundă la trebuințele clerului Bisericii române, atât de dincolo, cât și de dincóce de Carpați. Și pôte chiar stăruința și încurajarea clerului din Transilvania,

(1) V. A. Urechia. «Schife de istoria lit. rom.» pag. 50 și Iarcu pag. 12.

(2) D. Iarcu «Catalog general de cărțile române,» Bucuresci, 1865, pag. 9.

(3) Arch. Filaret Scriban: «Istoria bisericéscă a Românilor,» Iași, 1871, pag. 93.

(4) V. A. Urechia, ib.

mai energic în tendința de a se emancipa de sub jugul limbei slavone ca clerul din Principate, va fi determinat pe Coresi a preferi ca centrul activității sale literare Brașovul. În părerea acésta ne întărește declarațiunea lui Hrășil Lucai, judele Brașovului, care, ca editor «*Evangeliei cu învățătură*» a lui Coresi, tipărită la 1589, dice în a doua precuvîntare de la acea Evanghelie, că el a căutat originalul în multe părți și abia l-a aflat la mitropolitul *Serafim* în Târgoviște; apoi adaugă: «și fôrte mă sfătui cu Luminatul Mitropolitul Marele *Ghenadie* deîn tot ținutul Ardealului și al Orăziei și cu *mult cliros de preoți* ce le trebuia acésta carte» (1).

În Principate limba slavonă nu eră numai limbă bisericéscă, ci și limbă oficială a statului, și înlocuirea ei la serviciul divin cu limba românéscă trebuie că a întîmpinat reacție la clerul înalt și în clasele culte, deprinse a respecta limba slavonă ca limbă sacră. Acésta se pare a fi fost cauza, că la șapte ani după publicarea Psaltirei românesce, diaconul Coresi face o edițiune slavo-română a Psaltirei, «*ca să fie de înțelegătură și grămăticilor.*» În adevăr, ierarchia bisericeii române din Principate numai atunci face pași mai serioși pentru întroducerea limbei naționale și scóterea celei slavone din Biserică, când observă, că prin cărțile bisericesce tipărite în limba românéscă, în Ardeal, se propagă dogmele Calvinilor între Români.

În studiul biografic și bibliografic despre Coresi, d-l Hasdeu va da sémă sigur de influența limbilor străine ce se resimt în traducerea lui Coresi, și în deosebii: óre făcut'a el traducerea românéscă a Psaltirei după textul slavon, orî după *Septuaginta*, și de cel slavon se va fi folosit numai spre a se ajuta în construirea frasei române, precum probabil se va fi folosit și de *Vulgata*, ceea-ce pare explicat prin numărul cel mare de cuvinte neolatine deoparte, cât și slavone literare, ca s. e.: *upovăință, upovăiuu*, pentru *nădejde, nădejdui* etc., care se găsesc în Psaltirea coresiană. În adevăr, limba lui Coresi nu póte fi limba românéscă vorbită de poporul român în timpul său, ceea ce se constată prin scrierile originale dintre anii 1560—1600, publicate de eruditul academician d-l Hasdeu, în merítósa sa lucrare: «Cuvinte din bătrâni.»

(1) *G. Bariș*: «Catechismul calvinesc», pag. 99 în notă.

G. Seulescu relevă în glosarul Tetravangelului urme și de influența limbii grecesci în textul românesc al lui Coresi. Acesta ar fi urmarea firăscă a spiritului și tradițiilor familiare, dacă considerăm, că diaconul Coresi este membrul unei familii cu acest nume, originară din Chio, care s'a stabilit în Muntenia pe la finele secolului XV, orî la începutul secolului XVI (1). Moștenind de la părinții săi cultura elină, Coresi va fi fost mai îndemânată a traduce din limba grecescă de cât din cea slavonă. Și însemnarea de la sfîrșitul Psaltirei slavo-române, unde dice, că a «scos din Psaltirea sêrbescă pe limba românescă», ceea-ce lipsește în edițiunea românescă din 1570, mi se pare, o face cu scop, ca să câștige mai mare autoritate canonică cărții, orî pentru că a făcut în textul românesc, tipărit deja, ore-carî schimbări și adaptări după textul slavon.

Academia română, anumit ilustrul ei membru d-l Hasdeu este chemat a lămuri cestiunile aceste sub tôte punctele de privire. Ore, de pildă, întrebunțeză Coresi cuvîntul «Zeu» ca sinonim și numai întîmplător pe lingă cuvintele: *Domn D-zeu*, orî că traducătorul a căutat să redea înțelesul termenilor biblici din vechiul testament: *Iehovah, Adonai și Elohim?*

Eu sunt mulțumit de a fi tras atențiunea bărbaților de sciință asupra unei cărți românesce de preste 320 de ani, fôrte prețiosă pentru istoria limbii și a literaturii naționale, care mântuită de perire ca prin minune, o depun cu tótă dragostea la dispozițiunea și îngrijirea Academiei române.

(1) Ar. Densușian: «Istoria limbii și lit. rom.» Iași, 1885, pag. 135, etc.
V. A. Urechiă Schițe de ist. rom. pag. 72.

ROLUL DIIACILOR DIN MOLDOVA

în

CULTURA ROMANILOR DIN TRANSILVANIA

IN SECOLUL AL XVII.

De câte-orî mergeam la Oradea-Mare, ca băiat, încă și după ce am ajuns vârsta maturității, tot-d'a-una mă cuprindea un fel de frică pe tot drumul de la Holod până la Sămărtin.

Cale de aproape 5 ore cu trăsura, printre păduri seculare, acum suind la deal, acuși coborînd la vale, drumețul numai ici colea zărește câte o cârciumă la marginea drumului, unde se abate călătorul obosit, și se înfilnesc câte-odată, ca să-și petrecă în veselie, voinicii codrilor.

Satele, toate românesce, aședate și ore-cum ascunse în păduri, înfățișează visitorului icóna vécurilor de năvăliri puștiitoare ale barbarilor, dinaintea cărora Românul își căuta adăpost în strîmtorile munților și în desișul pădurilor, unde și-a mântuit el vieța și limba națională, avînd anghiră tare și nemișcată în toate timpurile religiunea și biserica străbună.

Prin biserică a trăit și s'a dezvoltat naționalitatea română la munți și la codru curată și liberă ca aerul ce respira. Nedespărțită de națiune, biserica română a fost depositul culturii naționale, mama și cultivătórea cea mai sírguincióasă a literaturii naționale.

Sub impresiunea acestui adevér, am făcut în anii din urmă câte-va călătorii prin satele de la păduri, ca să mă încredințez,

óre lăsat-aũ în realitate timpurile trecute urme de cultura națională prin biserică, în aceste locuri isolate?

Am vizitat câte-va biserici. Aspectul lor de-o simplitate primitivă mi-a revocat în memorie acele timpuri clasice, mult lăudate de S. Isidor Pilusiotul «Când templele nu erau înfrumusețate, dar biserica era înconjurată și mântuită de îndurări divine și ceresci.»

Și în adevăr! În aceste biserițe umile și sărace îndurarea divină e păstrat monumente de mare preț pentru vechea literatură românească și istoria noastră națională.

Fenomen minunat în evoluțiunea vieții intelectuale a poporului român!

În fundul minelor din munții Abrudului s'aũ descoperit cele mai vechi urme de limbă românească pe tablele cerate, aduse și păstrate aici de coloniștii romani, refugiați în epoca invasiunilor.

În vechia mănăstire Voroneț, din munții Bucovinei, s'a aflat în 1871 cel mai vechi monument de literatura română, codicele numit Voronețian, care ne înfățișează limba română anterioară secolului al XVI-lea.

În biserica din Lazuri, comună cu 600 locuitori în pădurile Bihorului, la distanță cam 2½ mile de la Oradea-Mare spre răsărit-miédădi, am descoperit în anul 1890 cea mai veche *Psaltire* tipărită în limba românească, psaltirea diaconului Coresi, imprimată la anul 1570 în Brașov, care am făcut-o cunoscută publicului mai întâiu în foia «Tribunei» din Sibiiũ, Nr. 268 din an. 1890. Cartea se află acum în posesiunea Academiei Române.

Tot în biserica din Lazuri am mai descoperit și următoarele manuscrise interesante pentru istoria limbii și a literaturii române:

1. «*Apostoliũ pre tóte duminicile și Apostoliũ cu Evangheliũ pre la praznicile celé mai mari a anului*» manuscript legat în piele, fără titlu și fără dată, filele numerotate până la a 47-a, iar de aci nenumerate și cu text scris ulterior de altă mână. La sfirșit sunt adause două predice, dar necomplete, pe joia mare și sâmbăta mare, scóse din «Cartea românească de învățatură» a mitropolitului Varlaam, tipărită la an. 1643 în Iași.

Textul, în genere, de și ici-colea presintă mici varianturi și óre-carı particularități ortografice și fonetice, este aceeași

traducere care o găsim în Testamentul Nou tipărit la an. 1648 în Belgrad. Ca particularități de limba manuscriptului întîmpinăm numirile esclusiv populare ale lunilor, precum: *Răpciune* (Septembrie), *Brumarul mic* (Octobrie), *Brumarul mare* (Novembrie), *Indrea* (Decembrie), *Cărintariu* (Ianuarie). De aci mai departe manuscriptul se continuă de altă mână, fără numirea lunilor.

2. *Liturgier*, manuscript în 105 foi, legat în piele, de la care titlul și începutul, până la fôia 13, lipsesce. Cuprinde liturgia S-tului Ión Gură-de-aur și a lui Vasilie cel mare, scrise în anul 1699 de dascălul *Vasilie Sturze*, și un adaus cu «*Rânduiala ispovedaniei, rânduiala cându să va tâmpla cu grabă a cumineca bolnavul; rânduiala molitvelor la tôte fêlurile de trebî*, scrise de altă mână cu nouă numerotare.

3. *Strașnicu*, saũ slujba în sêptemâna cea mare începênd din sâmbăta lui Lazăr, cu *Penticostariu* saũ serviciul divin dela Pasci până la duminica 1 după Rusaliî, manuscript în 208 foi numerotate, însă fără titlu și fără dată, probabil e o copie de pe un exemplar mai vechiũ făcută în 1741 de către dascălul *Pavel Rusu*, și dată în an. 1752 pomană pe sêma bisericeî din Lazurî de «feciorul duhovnicului de Cotonavaroș, anume Petru Popovicî.» Va să dică cartea fusese proprietatea preotului duhovnic dintr'un suburbiũ al Orăđi-marî. Importanța manuscriptului se mărește prin asemnarea ce aũ unele texte biblice (paremiile) cu texte mai vechi, din *Palia* (an. 1581), dându-ne ast-fel cea mai veche traducere a Strașnicului și Penticostariului în limba română, fără îndoială anterioră celor mai vechi tipărituri de acest fel. Ca probă de limba traducătorului servescă următórea reproducere din paremiile din sâmbăta mare (Facere c. I): «Din bitie să cetim:

«Dinũ tãiu făcũ Dđau ceriulũ și pãmântulũ. Iarã pãmântulũ erã ne vãđutũ și ne înfrãmșetãtũ. și întunereculũ dêsupra fără fundulũ, și duchulũ lui Dđau să purtã pe dêsupra apelorũ. și đise Dđu, ca să fie luminã. și fu luminã. și vãđũ Dđu cã-i bine luminã și despãrți Dđu întru luminã. și între întunerecũ. și đise Dđu luminei đî și întunerecului nópte. și fu sara și fu diminiața. Đua întãiu. Și đise Dđau, ca să fie tãrie pre mijloculũ apelorũ și fu așia. și făcũ Dđau tãrie. și despãrți Dđu pre mijloculũ apelorũ, carele-sũ desuptũ tãrii, și pre mijloculũ apei care-i supt tãrie. și numi Dđu tãrie

celiuru și vădû Ddău că-i bine. și fu sara și fu diminiața qua a dao. Și dîse Ddău ca să se adunâ apă care-i supt ceriuri într'un locû, și ca să se învască uscatulû și fu așe și să strânsērâ apele cele de suptû ceriuri într'un locû întru adunările sale. și să ivi uscatulû. Și numi Ddău uscatulû pământû iară adunerile apelorû numi mare,» etc....

4. *Șapte taine* cu «tocmela posturilorilor», manuscript legat, foile numerotate până la 29, iar de aci în colo paginile până la 228. Titlul și începutul până la fôia 3 și încă câte-va file lipsese.

Dintâiû țineam că e o Prăvilă veche, basându-mă mai ales pe însemnarea, ce am găsit pe fôia 5 și următorele, în care se dîce: «Cu mila lui Ddeu Pășcuț Toader din Gepeș am cumpêrat (1) *Pravila* și o-am dat pomană în mâna lui popa Iștoc în Lazurî, anii Domnului 1720.» Se vede că titlul și începutul cărții lipsiau deja, când a cumpêrat-o Toader Pășcuț.

După ce însă am comparat textul manuscriptului cu bucățile corespundătoare reproduse în Chrestomatia d-lui Gaster și în «Candela» (1886) din cele «Șapte taine a beserecii», am constatat, că e un variant al textului tipărit sub acest titlu de mitropolitul Varlaam la anul 1645 în Iași, precum se pôte vedé din comparațiunea următoare:

Tipăritura din 1645:

Câte părți are pocăința ?

Trei. întâia parte, iaste înfrângerîa *inimii*. a dóa, ispovedaniia. a treia, *lucrulu adecă fapturile cele bune*. și acêste părți, una fără de alta, nu să pôte face pocăința întrégâ și cumû să cade. ce iaste înfrângeré *inimii*? înfrângerîa *inimii* iaste când jeluiaște *neștine* și să obiduiăște și-î pare rău pentru *păcatele* ce au făcut *cumu serie* dumneșăescul David: *inimâ zdrobitâ și plecatâ*, dumneșău nu-o depărtédâ dela sine.» etc.

Manuscriptul :

Văprot: Câte părți are pocăința ?

Otviat. Trei.

Întâia parte iaste înfrângeré *inemii*. a doa ispovedaniia. a treia. *faptele cele bune*. și *acéstia trei* părți una fără de alta nu să pôte faciâ, pocăința întrégâ și cumû se cadâ.

(1) De aci lipsese trei foi, pe care va fi fost însemnat probabil prețul și pôte cuvintele: (acêsta sfîntă și dumneșăescă).

Văprot: Ce iaste înfrângere *inemi*.

Otviat. Infrîngerîa *inemi* iaste *aşa*. *cândü să* jeluiaşte *omulu*, şi să obiduiaste şi-î pare rău pentru *păcate* ce au făcutü, *precum dice* dumneşăescul Davidü. *inemă înfrântă* şi *întristată* Dđău nu-o depărtăază dela sine.» etc.

Continuative, la sfîrşitul tainelor, se află scris de către un nenumit *diăac din ţara Muldovii* în anul 1717 serviciul divin la privegherea în Joia mare sub titlul: «*In sfînta si maré Joe slujba a strastiloru a Domnului nostru lui Is. Christosu*» şi «*Triméteria a Domnului nostru lui Is. Chr. de au căzutu din ceriu în cetatea Erusalimului.*» Cartea a trecut prin multe mâni, fiind cetită şi consultată de cătră preoţi ca îndreptariü în eserciţiul diregătoriei pastorale.

5. *Pravila sfinţilor părinţi*, manuscript în format quart 153 de foi numerotate, tractând: cele şapte taine; *tocméla* posturilor ce sunt preste an şi hârţi pre ce vreme se deslégă; de citire călugărilor în chilie şi de metanii; *stépenele* (spiştele) rudelor; poveste de un preot.

Afară de acestea manuscriptul mai are la sfîrşit 58 foi nenumerate scrise de aceeaşi mână, cuprinđend: slujba la Işpas, la Rusalii; slujba acaftistului, Pré blagoslovitei Născătoarei de Dumnezeü şi pururea Fecióră Maria; Canon de rugăciune către puterile cele ceresci şi către toţi Sfinţii, a căruia iaste acrostahida pe alfavita; şi la sfîrşit un indice de cuprinsul materiei.

Manuscriptul este un alt exemplar a celor «şapte taine» de Metropolitul Varlam, precum se vede din prefaţă, unde copistul dice expres că este «*Pravila sfinţilor părinţi pre scurt alésă, din sfintele scripturi scósă şi tocmită pre limba românească de Varlam Mitropolitul de Suceava din Ţara Moldovei.*»

La fóia 123 şi 124 găsim următórea însemnare a copistului despre lucrarea şi întimplările sale:

«Cu mila şi cu ajutoriul lui Dumnezeü am săvârşit cele 7 taine a besearcei, *precum am aflat şi în cea tiparnică* a Mitropolitului Varlam, din Ţera Moldovei de la Sucéva, *aşa am şi scris*, pentru aceea mă rog sfinţiilor vóstre părinţi duhovnicî şi preoţi, carîi veţi citi pre acéstă sfântă pravilă, şi veţi afla ceva greşit, mă rog milostivelor vóstre nu blestemaţi, ci îndreptaţi cu duhul blândeşelor, că decăt mi-aü fost putinţa eü am nevoit cu tótă osărdia. *Şi am scris în sat în*

Sânt Andreaş, lângă Temişóra, în vremea când s'au ridicat Curuţii lui Racolţi Freţ, penimeţi. Şi era răutate mare în Ardeal şi la Crişul Negru, şi câmpia Giulei era pustie totă. Şi eu dascalul Sturze încă am fost fugit în ţera Turcului în Sânt Andriaş, când era ciurma cea mare, şi au murit în Sânt Andreaş 366 de suflete, şi în totă Ţera Temişórei să se ştie.—rojđ. 1708. Iunie 22.»

Textul manuscriptului este acelaşi în amîndouă exemplarele, celor «şapte taine» scrise sau copiate de aceeaşi persónă dascalul *Vasile Sturze*, diac din ţera Moldovei care mai 'nainte a trăit în satele, Şumugiu şi Stracaş din părţile Orăđii-mari.

6. Părintele V. Pap, de la biserica din Topa de Sus în Bihor, a bine-voit a-mi trimite :

Un *Ciaslov*, manuscript legat, fără titlu, cuprindënd afară de serviciul orelor canonice, Octaiul (octoicul) pe dumineci, svetélnele cu evangeliile învierii, sinacsariul, slujba Paştilor catavasiile, pascalia românéscă, polieleul, rugăciunea de tóte zilele, scara cărţii, molitva de post şi rugăciune de séra, aceste doue din urmă scrise de altă mână.

În *Ciaslovul* acesta am găsit mai interesante şi mai esacte însemnări, prin care se constată, că cartea s'a scris în anul 1701 în satul Stracaş, de cătră acelaş dascal *Vasile Sturze* care a scris şi liturgia.

7. Între cărţile părintelui meu am găsit un *Ciaslov*, manuscript fără titlu, de la care lipsesce începutul până la pag. 6 şi, sfîrşitul de la pag. 197. Cuprinde afară de orele canonice (ciasurile): Cinstitul paraclis cătră pré sfînta despuetóre născătóre de Dumnezău; rânduiala rugăciunilor cătră d-điasca cuminecătură; rugăciunile de séra; rugăciunile dîmineţei; slujba în sfînta şi marea duminică a Paştilor.» Relativ la provenienţa acestui manuscript n'am găsit decât o notiţă laconică pe pag. 151, unde copistul nenumit đice: «Dau har lui Dumnezău că mi-au ajutat de am ajuns după început şi săvărşitul.» Aseménarea psalmilor cu tectul psaltirei de Belgrad, apoi consonanţa perfectă a unor tecte, cum e canonul Paştilor, cu tecte de acest fel din Molitvenicul tipărit în Belgrad la 1689, arată că aparţine secolului al 17-lea ca product literar. Spre a se vedea vechimea traducerei, din manuscript voiú transcrie acî tectul cîntărei bisericesci «*Apărătórei Dómne*» cu tóte particularităţile sale ortografice precum urméză:

«Apărătoarei voivodului. céle ce sântu de biruințe. și de mulțemire. izbăvindumă. din nevoi. scriu ție născătoare de Dumnezău eu robul tău. ce ca céia ce ai ținere nebiruită. mă slobozește din toate nevoile. ca să străgū ție bucurăte nevastă nenevestită.»

8. Tot între cărțile părintelui meu am mai găsit un alt *Ciaslon* cu *Anghilestul* pe 8 glasuri (octoic) și evangheliū, 11 Văscrénsnile cu svétélnile, manuscript legat, fără titlu; începutul lipsesce până la fóia 7. Foile sunt numerotate până unde începe Anghilestul, iar de aci fără numerotație. La finea anghilestului se află următórea însemnare, care nu lasă nici o îndoială, că cartea s'a scris în vécul al XVII-lea: «*Sfârșitul anghilestului pre 8 glasuri cu mila lui Dumnezó eū potropop Pătru am scris, aniū Domnului în 1685: în Făurar. 10: Marți.*»

Acest manuscript prin forma cât și prin cuprinsul său are o însemnătate deosebită. Abstracție făcând de la textul pericopelor și al psalmilor, care e identic cu textul Noului Testament de Belgrad și al Psaltirei tipărită aici în an. 1651, limba ne presintă în cele-l'alte părți multe forme mai arhaice, încă și fenomenul rotacismului în unele locuri, precum: *verin*, *vărinosă*, *pretutindirea* etc. Iar «Tatăl nostru» și «Cređul» pot fi puse între cele mai vechi traduceri românesce. Cartea se vede că a fost alcătuită ast-fel, ca să răspundă celor mai neapărate trebuințe ale serviciului devin, într'un timp, când alte cărți de citiri și cântări bisericesce nu erau încă traduse. Aci se află nu numai serviciul césurilor, ci tótă rînduieła vecerniei și utreniei pe dumineci cu tóte regulele tipiconale. Ectenia, care în textele vechi, manuscripte orî tipărituri, se traduce în frasa «Cu pace Domnului să ne rugăm» aci e tradusă pretutindenea: «Lumea Domnului să ne rugăm.» Și ceea-ce este sigur, în anghilest avem o traducere mai veche de cât cea mai veche traducere a octoicului cunoscută până acum, și care eră cea făcută pe la începutul secolului al 18-lea de Damascen, episcopul Rîmnicului și al Noului-Se-verin.

Pentru interesul limbistic transcriu aci rugăciunea «Lumină lină» de la vecernie și «cređul» păstrând tóte particularitățile ortografice și fonetice ale manuscriptului:

«Sfinției tale sfinte slăvite cel fără de moarte părintele cere-sc. și sfîntul fericitul Is. Hr. venitai ca soarele spre apus

și vădând lumina săriei cântăm tatălui și fiului și sfintului Duch, Dumnezeu destoinic ești în tótă vreamia, cântat fu-seși întru glasul preacuvioșilor. fiul lui Dumnezeu viață dătătoriū a tótă lumia, drept aceaia lumia te slăvește.»

«Crezu întrunulū Dumnezeu, în tatălū atotū țitiuriulū. făcătoriulū ceriului, și a pământului. văzutelorū toturilorū, și nevăzutelorū, și întrunulū domnu Is. Chr. fiulū lui Dumnezeu. unulū născutū. însă diîn tatăl au născutū mainte de toate vécurile. lumină deîn lumină dumnezeu adevéritū. diîn dumnezeu adevéritū născutū. însă nefăcutū. ce întro firei cu tatălū. și pentru elū toate fură dereptū noi oamenii. și dereptū a noastră spăsenie pogorâtau deîn ceriu. și să înpelită deîn duchul sfintū. și diîn mariia fecioară omū fu. răstignisă pentru noi înainté lui pilatū deîn pontū. chinuitū și îngrupatū fu. și învisă a treia și după scripturi. și sui în ceriu și șede de aderépta tatălui. și iară va veni cu slavă a judecā vii și morții. că împărăția lui nu are sfârșenie. și în duhulū sfintū domnulū adevéritū. și de viață făcătoriū. cela ce diîn tatălū eșitaū. acela cu tatălū și cu fiulū iaste închinatū, și slăvitū. cum lau grăitū prorociei întru sftulū săborū. și apostoléscā beserecă. mărturisimū unū boteđū întru ertăciuniā păcatelorū. așteptămū înviiaré morțilorū și viața ce va fi în véci amin.»

9. *Manuscript* vechiū, format quart mic, în 146 foi, nenumerate, de la părintele Ioan Ciuhand din Roșia, în Bihor, cuprinde:

a) *Epistolia* ce a trimis Dumneđeū din cer și a căđut în cetatea Ierusalimului cu adevérat în besearecă în... purtând iscălitura: «*Serisam eu robul lui Dumneđeū Ioan în Cefa, mucacianul, anul Domnului 1735 luna lui Septemvrie în 23.*»

b) *Slujba traștelor* cu pascalia avënd subscrierea: «*Sfirșit și lui Dumneđeū mărire. Serisam eu diac Tiodor din Saca, August 2 aniū 1735.*»

c) *Cazanie*, iarăși a doua zi la nascerea Domnului nostru Iisus Christos; la petrecania morților; Cazanie la ómenī morți (patru); la prunci mici; ertăciuniā la ómenī morți; altă cazanie a sufletului celui drept; cazania sufletului ce a greșit

10. Alt *manuscript*, quart mic, în 181 foi numerotate, fără titlu, cuprinde celea 8 glasuri. Pe fóia ultimă 181 se găsesce însemnarea: *Slavă lui Dumnezeū celui de sus că mi-a aju-*

tat că după început am ajuns și săvârșitul, mța Feuarie. 1708. (Scriitorul nu se numesce.)

11. *Manuscript*, de la părintele Ión Iancu din Cinteiu comit. Arad, fără titlu, în 328 foi numerotate. Cele d'întâiu 53 foi cuprind Apostoli și Evangeliu pentru Dumineci și sêrbători, începând cu Dumineca mităriului (vameș) și fariseului. Alte 69 foi cuprind o serie de tractate din literatură apocrifă, precum :

a) Povestea sfintei Barbure ; b) iar acesta când a tăiat Irod cele 14 întunerice de prunci mici câte de un an și mai mici ; c) învățatură la 40 de sfinți ; d) Povestea lui Alexie (Martie 17) ; e) Invățatură cum a mers Christos la iad să iea sufletele din Iad ; f) Invățatură despre cinstita taină, ce se dice trupul lui Christos ; g) Invățatură, Lună a doua și după Paști ; h) In luna lui Prier învățatură la sf. George, când a izbăvit acea fată de acel șérpe și balaur strașnic ; i) Acéstai în zua de Irimie prorocul ; j) Evangelie după scriptură. Sfint Lăca în 19 părți. Invățatură despre pustușagul Ierusalimului, cum l'a bătut Dumneđeș ; k) Invățatură când s'a pricit Șatana cu Dumneđeș și când aș postit fiul lui Dumneđeș în 40 de zile și în 40 de nopti, după aceea se sui în măgura Elionului ; l) Apocalipsiul cel mic al lui Iona ; m) Povestea lui sf. Procopie în luna lui Cuptor în 8 zile ; n) Invățatura lui sf. Ilie prorocul în luna lui Cuptoriu în 20 zile ; o) Luna lui August, învățatura a 7 Macabei cum iaș muncit Antioch prin carne de porc și iaș fript pe foc ; p) Povestea Maicei sfinte când a mers să vađa muncile muncitilor, unde muncesc tot felul de păcătoși pentru tôte felurile de păcate ; r) Povestea lui David împêrat, când aș curvit șau căđut în păcate mari cu jupâneasa Uriei.

12. *Manuscript, traducere din vechiul Testament*, în 206 foi, cuprindând : a) Incepuiu Cartea împăraților ce se dice (...) Kniga, cap. 1 ; b) Palia, Cartea de prima a lui Moiseiu proroc, ce se chiamă bitia, depre roditura lumei. A 2 carte a lui Moisie ce se chiamă ishod ; c) Cartea lui Daniil prorocul ; d) Cartea lui Tovie înțelêsă.

In acest manuscript, afară de cele d'întâiu două Cărți ale lui Moisie tipărite în Orăștie la anul 1581, posedem fragmente de *cea mai veche traducere, până acum necunoscută, din Cartea Impăraților, Cartea lui Daniil prorocul și din Cartea lui Tovie.*

Iată câte-va exemple :

Incepuiu cartea Impăraților ce se zice (. . .) Kniga.

CAP. I.

După moarte lui Ahap împărat să despărți Moav de Izdrail și cândū are fi căzut jos, Akazie depre roșteariul casei lui, ce era în Samarie, tremise soli și zise cătră ei, păsați de întrebați svat la Velzev Dumnezăul ecroneanilor, sculamăvoiu din acesta beteșigū, au ba. Iară îngerul Domnului grăi lui Sf. Ilie prorocul ce era din Tesbea. Scoală Ilie sus și pasă înaintea solilor a Craiului din Samarie și grăiaște lor și zi așa. Au nu iaste D-zău între Izdrailteani. De meargeți voi acmu a întreba sfat și înțelepciune, la Velzev, la Dumnezăul din Ecron, ce iacă Domnul Dumnezău așa puruncește și zice, cumcă Domnul vostru Acazie, din patul său nu să va mai scula niciodată, ce fără îndoire creadeți că va muri. Și marsă sft. Ilie prorocu și cândū are fi înturnați la Craiu el zise lor, că ce vați înturnat, iară ei ziseră lui, un bărbatū pre noi ne întămpină, și ne zise noao, păsați de vă înturnați înapoi la craiul carele vau tremis, șii ziceți așa... etc....

Cartea lui Daniil prorocul.

CAP. I.

În al triile an a domniei lui Ioachim împăratul Iudei, vini Navahodonosur împărat din Vavilon în Ierusalim și l'ocoli și l'deade Dumnezău pre Ioachim în mâna lui Navahodonosur, și o parte din vasele bisearecii casei lui Dumnezău le duse și e pre sama sa, și le duse în pământul lui Siniar, și grăi mai marelui vistiarnicu al său, să aliagă dintracelea vase și să ducă în lontru și să aliagă și din feciorii lui Izdrail și din sămănta împăratească și din a Domnilor, în carii nare fi nici o bilnă (?) ce să fie înfrămsăcioși, în frâmseața ochilor și cu minte, și învățați cu toată mândrie, și înțelepți cu știința și mandri întru învățatură, și cari are putea sta în polata împăratului, să înveațe pre i în limba Haldeilor carte, și toemi lor hrană pre toate zilele din mâncările sale, și din vin din carele el însuș bea șii hrăni pre ei în trii ani, și fiind și Daniil unul dintru ei din fii Iudeilor, și Ananie și Misaiul și Azarie etc....

Carte lui Tovie înțelesă de preima despre tocmala lui sf. Tovie.

Aceasta carte multe hasne are, că arată cum au sucuit asă tãmpla lucrul omului creștin și temãtoriu de Dumnezãu care are credință deriaptă și nedeajde deriaptă și bună și în bănat are fapte bune și viază în viață sfântă și curată și nevinovată înaintea lui Dumnezãu și între oameni etc....

Nu am scopul, ca să fac studiũ de filologie asupra acestor monumente vechi ale literaturii, ci ca să arãt numai valórea și însemnãtatea lor pentru limbã și istorie.

Ca lucrãri literare, dupã tóte criteriile interne, cât și dupã indicațiunile esterne, ele sunt, fãrã îndoialã, produse intelectuale ale secolului XVII. Sunt monumente vii ale culturii și civilizațiunei la poporul român în vécurile trecute, acolo în mijlocul pãdurilor chiar.

Insemnãrile sigure gãsite pe aceste cãrți dovedesc în deajuns acésta.

În *Liturgier* pe fóia 52, la sfîrșitul liturgiei lui Ioan gurã-de-aur, se aflã însemnat: «*Scris-am dascalul Vasile Sturze, mold. roj. 1609 Sept. 1.*». Anul însã e grișit aci, cãci, pe fóia 86, unde se terminã liturgia lui Vasile cel mare, se citește ast-fel: «*Scris-am eũ dascalul Vasile Sturze, mold. roj. 1699 Sept. 9.*» (Mold. roj. = moldovanul, anul nascerei.) În subscriere «mold.» pretutindenea e prescurtare din *moldovanul* se vede apriat din însemnarea dela finea liturgiei, fila 105, unde cuvîntul întreg e scris așa: «*Scris-am aciastã svãntã liturgie dascalul Vasile Sturze, moldovanul, când au întunecat soarele, în luna lui Septemvrie, în 13 zile, să se știe.*» Anul nu e pus, dar trebuie a se înțelege 1699.

Unde a trăit și scris dascalul Vasilie Sturze, acésta înecã e arãtat în cinci însemnãri, trei slavone și douã romãnesci, în *Ciaslovul* scris de dẽnsul, precum la sfîrșitul glasurilor: «*Vasile Sturze bad. mold. pisal. u selo Stracãș. roj. 1701 Aug. 10.*» În alt loc, la finea pascaliei: «*Pisal. dascalul Vasile Sturze, bad. mold. roj. 1701 Oct. 1.*» Și la sfîrșitul rugãciunei de tóte zilele: «*Dascalul Vasile Sturze, bad.*

mold. roj. 1701. Oct. pis. u Stracăș.» Care traduse dă cuprinsul celor lalte două notițe românesce: *Scris-am eu dascalul Vasile Sturze, bad (1) mold. când am șezut în sat în Stracăș, să să știe. roj. 1701. mța (luna) August 16 din (dile).*» (pag. 281). Și la sfîrșitul sinacsariului (fóia 346): *Scris-am eũ dascalul Vasilie Sturze, mold. când am șeđut la Stracăș. roj. 1701. Aug. 22.*».

Probabil însă că *Ciaslovul*, propriu đis, l'a scris în ultimul deceniũ al secolului 17, pentru că pascalia începe cu anul 1696.

Faptul că în Biharea întilnim la finele vécului al XVII-lea și anume în satul Stracăș un dascál din Moldova, nu e sigilar.

La sfîrșitul slujbei patimilor în Joia mare, cuprinsă în manuscriptul celor «Șapte taine» găsim urmátorea însemnare prețioasă: «*Acésta strasnicu aũ scrisu diãacu din țarã Moldovii: licuitorii în Șiumugiũ: cândũ aũ fostũ. anii Domnului 1717: Iulie 21.*» Pagubă că modestul scriitor nu-și pune numele.

Stracășul și Șiumugiul sunt două sãtuțe românesce în propopiatul Orãđii-mari; cel d'întãiu lângã Ceica, spre mędã-nópte, așeđat pe un deal cu păduri mari, numérând abia 300 locuitorĩ. Celalalt, Șiumugiul, spre mędã-nópte-résërit de la Orade, de asemenea situat pe deal cu păduri, numérã cam 800 lucuitorĩ. Maghiarii îi đic în limba lor Somogy-Uzsopa.

Dupã însemnãrile proprii ce ni le-a lãsat în manuscriptul seũ Pravila sfinților pãrinți, pe dascalul Vasilie Sturze îl găsim pe la anii 1708 trecut din pãrțile Orãđii-mari în Timișiana, în satele sãnt Andrei și Mãnãștur unde își continuã activitatea neobositã pentru respãndirea cãrții și a culturii românesce.

Afarã de însemnarea citatã de la sfîrșitul pravilei mai găsim încã urmátóarele, una la finele slujbei Rusalielor: «*Sfîrșit slujbei de la petedesetnițe. Pisal Vasile Sturze mold. rojd. 1708 Martie 23 u selo Sãnt Andreas*», care în românesce însemnezã: «*Scris'am eũ Vasilie Sturze mold. (moldovanul) în anul mãntuirei 1708 în 23 Martie în satul Sãnt Andrei.*» Altã însemnare la sfîrșitul acatistului, fãrã subscriere este acésta: «*Sfîrșitul acatistului rojd. 1708 Martie 24 u selo*

(1) Cuvîntul prescurtat «bad.» ce va fi însemnãnd, n'am găsit.

Manăstur.» Și a treia însemnare la sfîrșitul canonului de rugăciune de următorul cuprins: «*Sfîrșitul canonului a tuturor sfinților. Pisal mnogogreșni Vasilie Sturze mold. rojd. Martie 26 u selo Monaștor. Beligrada Temișvaraskago daseznati. Atunce au început a muri de ciună în Sânt Andreaș și întralte sate, să se știe.*»

În aceste sate dar trăiau pe finele vécului XVII și începutul celui al XVIII-lea doi dascăli (diăci) din Principatul Moldovei, traducënd, ori decopiînd cărți bisericesci în limba română pentru trebuințele serviciului divin.

Un al treilea dascăl îl găsim însemnat pe fôia 74 a *Strășnicului*, unde țice: «*Am scrisu Pavel Rusu dascal, 1741. mța Iulie 30 din (dile).*» Și pe fôia 207: «*Pavel dascal, am svărșit 1741. luna lui August, în țiuva 18.*» Unde a trăit și scris acest dascal, n'am aflat. Un Ionașco *Rusul*, Vel Logofët însă se află subscris într'un hrisov dela George Ștefan Vodă din 1656 (1). Avem, prin urmare temeiu, a-l pune alătura cu dascălul Vasilie Sturze din Stracăș și cu nenumitul diac din Șiumugiu, originar din Moldova, care va fi trăit și el în ôre-care sat din pregiurimea Orăđii-mari, pôte chiar în suburbiul Cotonavaroș.

Căți asemenea muncitori modești și stăruitori, cari au tras primele brazde în ogorul cel întelenit al literaturii române, vor fi dispărut fără ca istoria să lase ceva pomenire de ei urmașilor!

Din documentele, ce am descoperit însă, se constată un lucru interesant pentru istoria culturii poporului român: *înriurirea și acțiunea Moldovenilor în desvoltarea culturală a Românilor din Transilvania, anumit acelor din Bihor.*

Dascălii moldoveni aduc și răspândesc din țara lor cunoscința de carte și scrisore la frații de dincôce de munți, încă și cărți bisericesci, manuscripte vechi, cari ei le copiază aici, după trebuințe, pe sêma bisericilor. Cercetările filologilor vor dovedi întru cât aceste manuscripte sunt originale din Principate, ori copii de pe tecte mai vechi moldovenesci, ori muntenesci.

În cărțile bisericesci scrise ori tipărite în Ardeal se pomenesc în rugăciuni «marele Craiul nostru», frasă, care la

(1) T. Codrescu: Uricariul III, pag. 279.

dascălii moldoveni din Biharea, se pare a fi numai interpolată, căci după ea urmează în tot locul: «și bunii cinstitorii Domnii noștri=adeacă Domnii Principatelor române. Iar în *Ciaslovul* scris de protopopul Petru în 1685 nici nu se face pomenire de «marele Crai» ci numai de «dulce credincioși și de Dzeu fericiții și cinstiții Domnii noștri.» De unde pare a rezultă că cartea acésta nici nu s'a scris în Transilvania. În părerea acésta ne întărește mai ales regula tipiconală, ce o găsim la fôia 15, în care se dice: «*popa să-și iea cumănacul*», care învederat se rapórtă la preoții din Principate, căci cei din Ardeal și Ungaria n'aú purtat, precum nu pórtă nici astăzi «cumănac» sau camilaucă.

Relațiunile Moldovenilor cu Românii de dincóce de Carpați sunt vechi și continuă până târziu. Mitropolitul Belgradului Ilie Oreste, care fu destituit în an. 1643 de către principele Rákoczy pentru că n'a voit să primescă dogmele calvine, eră moldovan de origină, crescut din copilărie în mănăstirea Putna (1). În biserica din Lazuri am găsit un antimis «*care s'a sfințit de Preosfințitul Mitropolit a tótă Moldavia Kir Gavriil, 1761.*» D-l Georgiu Haica din Arad spunea că pe la anii 1865, în comuna Seliște, pe Mureș, erau ómeni bătrâni de 70—80 de ani, cari sciaú ceti și scrie, pe când generațiunea tânără nu scia. Și întrebând de bătrâni de unde sciu ei carte? I-aú dat acest răspuns: «Ei d-le, a fost în satul nostru un popă din Moldova, ierte-l D-zeu, acesta ne aduna la casa sa și în biserică, unde ne învăța a ceti și scrie românește.»

Rămâne acum să ne lămurim asupra întrebării: Ce fel erau acei dascăli, veniți din Moldova și așezați prin satele românescei din Bihor?

În acceptațiunea modernă noțiunea de dascăl ne dă pe cea de școlă, cu care stă în legătură strânsă. Dar în secolul al XVII-lea și până la mijlocul celui al XVIII-lea nu găsim nici măcar începuturi de școle la Românii din cóci de munți. În lipsă de școle, ca totuș să se dea óre-care instrucțiune tinerimii, mitropolitul Belgradului Sava Brancovicî, cu soborul cel mare ținut în an. 1675, luară între alte hotărîri și acésta: «Iară pentru să să mai întărească pruncii, *nefiind is-*

(1) E. Golubinski: «Privire scurtă asupra istoriei Bisericii române» Iași, 1879.

culă unde să învețe, tot creștinul să-și ducă pruncii la biserică, și popa după ce va isprăvi slujba bisericeii, să facă știre cum să se strângă pruncii în biserică, să-i învețe cum este scris mai sus» (adeacă Tatăl nostru, Crezul și 10 porunci) (1).

Pătru Bod, preot calvinesc în comuna Ighiu din Transilvania, care a scris la anul 1764 *Istoria Românilor din Transilvania* în limba latină, operă netipărită, încă atestă lipsa de școle la Români din Ardeal în timpul său, zicând: «Românii n'au școli, și pentru aceea sunt foarte puțini între ei, cari știu ceti. Aceștia învață în mănăstiri de la călugării sau monachii români.» Iar «*mănăstiri nu puține au Români.*» (2)

Românii, așa dar, chiar în vécurile când nu aveau școle în înțeles propriu, ei nu au fost cu desăvîrșire lipsiți de școlă. Biserica le-a fost școlă, preoții dascăli, cu toate că epitetul de «dascăl» se da propriamente cântăreților bisericeii, cari se numeau și «diiaci» cum se mai numesc și astăzi în popor pe unele locuri.

Biserica română din cea mai depărtată anticitate a mers mână în mână cu școlă, căci de când există biserica la Români, tot-d'una a existat și cântarea bisericească, și împreună cu cântarea și cântăreții Bisericeii au existat și anume școli de cântări bisericesci pentru propagarea și continuarea lor din generațiune în generațiune. Ast-fel de școle erau pe la mitropolii, episcopii și mănăstiri mai ales.

Din documente istorice aflăm, că în Galiția, cu introducerea uniunii bisericesci în vécul al XVI-lea, propaganda iesuitică desființând acolo toate școlile de cântări bisericesci, bisericile rămaseră fără cântăreți și nici nu mai aveau de la cine să învețe. De aceea creștinii de la Peremysl au trimis câți-va dascăli sau diiaci de ai lor în Moldova, ca să învețe cântările bisericesci. De această lipsă suferiau și ortodocșii de la Liov. Lipsa lor venind la auzul Domnului Moldovei Alesandru Lăpușeanul în anul 1558, el i-a îndemnat, ca să urmeze esemplul confrăților lor de la Peremysl și să trimită patru

(1) Cipariu: Acte și Fragmente, pag. 148--49, apud M. Gaster: Chrestomatia română. București, 1891.

(2) Petrus Bod: «Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia» lib. I, Cap. IV, § 1 et. lib. II, cap. I, § 7.

dascăli (diiaći) ca să învețe cântarea grecească și sêrbescă (slavonă) în Moldova (1).

Cum că în țera Moldovei esistaū pe la sfîrșitul vécului al XVI-lea școle, în cari, afară de cântările bisericesci, se învêța și puțină carte, avem ca document istoric un hrisov din an. 1743 de la Ión Mavrocordat, în care se dice că: «fiind Stefan Voda Tomșa copil mic și sărac, a învățat carte la școla din Rădășeni (2).» Stefan Tomșa a domnit dela anul 1612.

Dorotei, episcopul Monemvasei, carele pe la finele vécului al XVI-lea a călătorit în România împreună cu patriarhul Ieremia al Constantinoplei, enumărând în *Sinopsul* seū calitățile cele frumoșe ale Domnului Moldovei Petru Schiopul, dice într'altele: «El iubiă încă și cântăreții, și avea un iscusit *dascăl de cântări* (3).»

Din raportul unui bărbat de stat, adresat către regele Șvediei Gustav Adolf, despre călătoria sa prin țera românească la Constantinopole în anul 1632, aflăm că Leon Vodă primindu-l la curtea sa l'a întâmpinat cu musică și cântări. «Pre lângă principe, dice raportul, erau lăutari și un cor de musicanți, cari în limba românească cântau din gâtul plin *cântecete naționale* (4).»

Archidiaconul Paul de Aleppo, descriind călătoria sa și a patriarhului Macarie prin țerile românesci pe timpul lui Vasile Lupul (1632—1654), se exprimă ast-fel despre cântarea bisericescă în Moldova: «Cântarea fu *forte frumoșă*, din partea dréptă a corului rugăciunile se cântau în greceșce și din partea stângă în *românesce* (5).»

Musica și cântarea bisericescă în Principatele române ajunsesse dar la așa grad de perfecțiune în vécul al XVII-lea, încât puneau în mirare chiar pe învățații națiunilor străine. Școlele de cântări bisericesci din Moldova sunt cele d'întâiu, în care s'aū format cântăreții bisericilor, și în urmare cei d'întâiu cărturari în popor, după preoți, în tôte țările locuite de Români.

(1) Melchisedec : Memoriū despre cântările bisericesci. Bucuresci, 1882.

(2) Xenopol: Memoriū asupra învățămîntului superior în Moldova, Iași. 1885.

(3) Melchisedec, ib.

(4) *Monumenta pietasis*. Francofurti. 1701, la Cipariū: Archiv, p. 12.

(5) Hasdeu: *Archiva istorică a României*. t. I. 2. pag. 74.

Cu școala de la Trei-Ierarchi din Iași, înființată de Vasile Lupul în 1642, se introduce o schimbare radicală în sistemul școlilor de cântări bisericești. Intemeiată cu scopul de a răspândi cunoștința cărților bisericești traduse în românește spre a paraliza lățirea dogmelor calvine între Români prin cărțile românești, tipărite în Transilvania, școala aceasta fu în curând răpită de la menirea ei prin greșirea tot mai deplină a societății mai înalte (1). În epoca Fanarioților sentimentul și demnitatea națională decăduse întru atâta la clasa boerilor, încât (a. 1745) ei singuri cer prin adresă de la Domn, ca fiii de boer, cari nu vor învăța carte grecească, să nu potă ocupa funcțiuni în stat (2).

Eră însă o clasă de cărturari români în popor, *diăcii*, cari nu se plecară nici decum curentului greșitor. Mulți dintre aceștia preferară mai bucuros a-și părăsi patria și a trece la frații lor din Transilvania și Ungaria, unde serviră cauza românismului și a culturii naționale cu zel și devotament, ca în patria mamă.

«*Diăcii* (3)», mai ales în secolul al XVII-lea, sunt pionii cei mai activi ai limbii române, ține d-l V. A. Urechia. *Lor se datoresce totă propășirea scrisorii românești*. Ei nu erau numai *caligrafi* și *concepiști*. Umili și necunoscuți soldați ai triumfului limbei române, ei merită mențiunea istoricului literaturii naționale! Inșirarea simplă a numelui celor mai însemnați diăci din Moldova din secolul XVII-lea ne arată că mănuirea condeifului în țără eră meseria exclusivă a Românului (4).»

Ca factori principali ai culturii românești, în genere, diăcii moldoveni nu vin în Biharea numai în urma împrejurărilor create prin preponderanța și dominațiunea elementului grecesc în țără. În precuvîntarea dela «Evangelia cu învățături» (Cazania) tipărită la anul 1580 în Brașov, editorul Hrașilă Lucai (Luca Hirschel) judele Brașovului, ține că

(1) Xenopol, ib.

(2) «Traian». 1869. Nr. 29. Ar. Densușianu: *Istoria limbii și lit. rom.*, pag. 90.

(3) D. Urechia scrie *diac*, *diaci*, iară eu întemeindu-mă pe manuscrisurile vechi, ce le posed, am transcris pretutindenea cuvîntul cu doi «i», unul întreg și altul jumătătit, ca *diăac*, *diăaci*

(4) V. A. Urechia: *Schife de istoria literaturii române*. București. 1885, p. 113.

a tipărit-o cu sfatul mitropolitului *Genadie din tot ținutul Ardealului și al Orăziei* (1). Oradea eră centrul eclesiastic al Românilor din Bihor. Aici a existat din vechime o episcopie ortodoxă română, de al cărui ultim episcop, Efrem Veniamin, se face pomenire în diploma împăratului Leopold din an. 1695 prin care îl întărește ca sufragane al Mitropoliei sârbesce, înființată în an. 1690 la Carloveț (2).

După pozițiunea lor în organismul bisericesc, bisericile episcopale aveau de la început îngrijirea de a prevedea bisericile parohiale cu preoții și cântăreții trebuincioși. Și e foarte probabil că diiacii moldoveni au fost aduși anume de episcopia ortodoxă din Oradea-mare în Bihorea, pentru trebuințele bisericești: predarea științei de carte și scrisore românească, propagarea cântărilor bisericesce și formarea de noi cântăreți pe la biserică.

Fără îndoială e modestă poziția diiacilor bisericesci în comparație cu diiacii de logofeție, cari îi aflăm scriind acte publice la cancelariile domneste, dar cu atât sunt mai mari și mai însemnate serviciile, ce ei aduseră limbii și culturii naționale prin contactul lor zilnic cu poporul.

Moldova cea bătrână a dat nămului românesc, ca nici o altă țară românească, cărturari de toate categoriile începând de la diiaci și uricari până la savanții de renume european, ca: spătarul Nicolae Milescu, învățătorul și educatorul lui Petru cel mare, și ambasadorul țarului Alexie Mihailovici la China; Petru Movila, mitropolitul Chievului, cel mai mare ierarh în Biserica orientală după Foțiș; Dimitrie Cantemir, principele Moldovei, membrul academiei din Berlin, consilierul cel mai abil al lui Petru cel mare; Antioch Cantemir, ambasadorul Rusiei la Londra și la Paris, în etate abia de 23 ani! etc.....

Când cine-va cugetă la începuturile literaturii române în Moldova, rămâne uimit, vedând că aceste propriaminte nu sunt începuturi, ci manifestațiuni ale unei culturi intelectuale superioară. Scrierile lui Urechiă, Miron Costin, Varlaam, Dositei din veacul al XVII-lea sunt opere de savanți în sensul strâns al cuvântului!

Cultura romană a trecut ca o moștenire cu aptitudinile rasei

(1) G. Barițiu: Catechismul calvinesc. Sibiu. 1879, pag. 39, nota.

(2) Szalay László: A magyarországi szerb telepek. Pest. 1861, pag. 135.

la popórele neo-latine. A căđut arborele gigantic, care întinsese rădăcinile sale în cele trei părți ale lumii vechi, dar din semînța lui aű eűit nouű vlăstari. Roma a căđut prin corupțiunea moravurilor sale, dar din sfărămăturile eű aű răsărit popórele neo-latine! «Caută-te dar, cetitorule, și te privesce de unde eűți... obiceiurile, firea și graiul până astăđi arată că eűți drept *Voloh*, adecă *Italian și Romlean*» (1).

Studiile de față, apărute unul în «Tribuna» (1890), altul în «Familia» (1892), revăđute și complectate, le public a doua óră în broűură, în speranță că fac un mic serviciű istoriei nóstre literare.

Bucuresci, Noembrie, 1896.

V. M.

---

(1) Miron Costin. Letopiset, de M. Cogălniceanu t. I, pag. 10.

The first part of the book is devoted to a general history of the...
The second part is devoted to a detailed description of the...
The third part is devoted to a description of the...
The fourth part is devoted to a description of the...
The fifth part is devoted to a description of the...

The sixth part is devoted to a description of the...
The seventh part is devoted to a description of the...
The eighth part is devoted to a description of the...
The ninth part is devoted to a description of the...
The tenth part is devoted to a description of the...

The eleventh part is devoted to a description of the...
The twelfth part is devoted to a description of the...
The thirteenth part is devoted to a description of the...
The fourteenth part is devoted to a description of the...
The fifteenth part is devoted to a description of the...

The sixteenth part is devoted to a description of the...
The seventeenth part is devoted to a description of the...
The eighteenth part is devoted to a description of the...
The nineteenth part is devoted to a description of the...
The twentieth part is devoted to a description of the...

The twenty-first part is devoted to a description of the...
The twenty-second part is devoted to a description of the...
The twenty-third part is devoted to a description of the...
The twenty-fourth part is devoted to a description of the...
The twenty-fifth part is devoted to a description of the...

The twenty-sixth part is devoted to a description of the...
The twenty-seventh part is devoted to a description of the...
The twenty-eighth part is devoted to a description of the...
The twenty-ninth part is devoted to a description of the...
The thirtieth part is devoted to a description of the...

